

Małgorzata Izabela Słomczyńska

PEDAGOGIUM Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie

Patologie społeczne w kontekście kryzysu współczesnej rodziny

Polska rodzina jest silną siłą inercji, rozpędem, którego niewiedomo kiedy nabrała.

Opiera się o szkodliwe, ale niepodlegające dyskusji stereotypy.

Rodzina nie jest silna ani bogiem, ani wiarą, ani prawem czy państwem.

Rodzina może stać się silną wolą wszystkich zrzeszonych w niej osób.

Do tego potrzebne jest staranie. Codzienne staranie o miłość,

przyjaźń, koleżeństwo, prawdę, szczerość.

Mirosława Kątna

Abstrakt: Problemy współczesnej rodziny zagrażają jej stabilności, sprzyjając występowaniu kryzysu. Środowisko wychowawcze jakim jest rodzina w kontekście kryzysu i towarzyszącej mu patologii społecznej przestaje być dla dziecka źródłem bezpieczeństwa i wzorcem norm. Dysfunkcyjna rodzina nie jest w stanie spełniać swoich podstawowych funkcji, dlatego wymaga identyfikacji problemu i odpowiedniego, dostosowanego do jej potrzeb wsparcia. W artykule podjęto próbę zdefiniowania funkcji współczesnej rodziny polskiej jako podstawowego środowiska wychowawczego wskazując, że jest ona źródłem doświadczeń, wzorców kulturowych, norm i zasad społecznych. Omówiono czynniki dezorganizujące i osłabiające jej funkcje, destabilizujące więzi. Kryzys rodziny wskazano jako następstwo występowania determinantów patologizujących. Zwrócono uwagę, że rodzina, w której występuje patologia doświadcza kryzysu tradycyjnych wartości. Skutkiem tego jest między innymi brak sprzyjających warunków do optymalnego rozwoju dzieci. Powielanie przez dzieci dewiacyjnych zachowań występujących w środowisku rodzinnym stwarza nie tylko zagrożenie niedostosowaniem społecznym, może też w drodze inprintingu determinować dysfunkcyjność pokoleniową, jako efekt przekazywa-

nych norm i systemu wartości. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na patologie społeczne towarzyszące kryzysowi współczesnej rodziny polskiej, identyfikacja szeroko pojmowanej przemocy i alkoholizmu jako czynników zagrażających jej stabilności, określenie skali problemu poprzez analizę wybranych badań z zakresu patologii rodziny, prezentacja systemu oddziaływań profilaktycznych, form pomocy, modeli naprawczych i wsparcia społecznego, których celem jest przeciwdziałanie ekskluzji społecznej rodzin będących w kryzysie. **Słowa kluczowe:** rodzina, kryzys, patologia, wsparcie społeczne, środowisko wychowawcze, dysfunkcyjność, grupa społeczna.

• • •

Rodzina bardzo często uznawana jest za podstawowe i najbardziej pierwotne środowisko wychowawcze ze względu na jej istotny wpływ na rozwój dziecka, które w swej bezbronności jest od niej całkowicie uzależnione. Obserwowana i doznawana przemoc w rodzinie będąca przejawem jej patologii niewątpliwie ma charakter pierwotny. Wzorce rodzinne często powielane są przez jej członków szczególnie dzieci, które na drodze inprintingu przejmują pewne zachowania obserwowane, doświadczane naśladując je w sposób zamierzony jako formę radzenia sobie w sytuacjach społecznych lub niezamierzone formy zachowań, które w sposób niezależny stają się dla nich normą.

August Comte uważał rodzinę za najważniejszą, podstawową grupę społeczną, na której opiera się całe społeczeństwo. Również współcześnie rodzina uznawana jest za jedną z najmniejszych grup społecznych. Dzięki badaniom w dziedzinie socjologii i psychologii scharakteryzowano najważniejsze funkcje rodziny, które pełni ona w życiu jednostki i różnego typu społecznościach. Z socjologicznego punktu widzenia, jak wcześniej zostało wspomniane, rodzina ujmowana jest jako pierwotna, mała grupa społeczna¹.

Psychologia i pedagogika określają rodzinę jako środowisko społeczne i środowisko wychowawcze jednostki². Obecnie badacze wysuwają wniosek, iż truizmem jest stwierdzenie, że rodzina stanowi pierwotne i naturalne środowisko życia człowieka. Od początku swoich narodzin jednostka doświadcza w niej sytuacji ważnych dla jej rozwoju i funkcjonowania społecznego. Nie do przecenienia jest zatem jej wartość jako środowiska społeczno-kulturowego, jako miejsca, w którym człowiek wzrasta i formuje swoją osobowość³. Uznanie tej pierwotnej tezy za truizm prawdopodobnie ma związek z licznymi przemianami w systemach rodzinnych, które dokonały się na przestrzeni dziesiątek lat i doprowadziły do powstania nowych formacji (konkubinat, rodziny rekonstruowane, samotne rodzicielstwo, wolne związki, związki homoseksualne). Są one odmienne od wcześniej przyjętych i powszechnie uznawanych.

.....

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1990.

² M. Żebrowska, *Psychologia rozwojowa*, Warszawa 1957; M. Przetacznikowa, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1979.

³ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2012.

Rozpatrując rodzinę w kontekście patologii społecznych i uwzględniając kryzys rodziny jako następstwo występowania w niej determinantów patologizujących, można ją ujmować jako zespół warunków środowiskowych i wychowawczych oddziałujących na rozwój osobowości jednostki⁴.

Literatura wskazuje również, że rodzina może oddziaływać na rozwój jednostki w sposób dwojaki. Stwarzając warunki do zdobywania doświadczeń i wyznaczać ich charakter oraz przekazując jednostce wzory, narzędzia kulturowe i sposoby opracowywania doświadczeń w aspekcie poznawczym, emocjonalnym i w kategoriach wartości. Nie każdy typ stosunków międzyosobowych w rodzinie stanowi zdrowy układ z punktu widzenia funkcjonowania rodziny jako środowiska rozwoju indywidualnego jej członków. Życie i wzrastanie w zdrowym układzie stosunków rodzinnych, z jasnym podziałem ról, wyraźnymi granicami międzypokoleniowymi, ale przy jasnej komunikacji i poczuciu wzajemnej wspólnoty, a zarazem dawaniu swobody każdej jednostce wchodzącej w skład grupy, sprzyja rozwojowi indywidualnemu członków rodziny⁵.

Wzrastanie i funkcjonowanie w rodzinie o zaburzonych, patologicznych stosunkach międzyosobowych nie sprzyja rozwojowi indywidualnemu i w skrajnych przypadkach prowadzi do różnorodnych zaburzeń rozwoju z ciężkimi psychozami włącznie⁶. Jaka więc jest rodzina, która w sposób nieudolny realizuje powierzone jej zadania i gdzie należy upatrywać tego przyczyny?

Za patologiczną można uznać rodzinę niebędącą w stanie realizować właściwych jej zadań względem każdego z jej członków. Przyczyna tej niewydolności upatrywana jest w niej samej jako pewnego rodzaju strukturze wzajemnych zależności. Czynnikiem, które mogą przyczynić się do osłabienia funkcji rodziny lub jej dezorganizacji jest bardzo wiele. Destabilizacji mogą doświadczyć rodziny bez względu na status materialny, kulturowy, społeczny jak również pokoleniowy. Stabilizacja rodziny w dużym stopniu uzależniona jest od dynamiki więzi i wewnętrznego poczucia wspólnoty, potrzeb, cech osobowościowych, aspiracji oraz wzajemnych oczekiwań jej członków.

Spółczesność globalna wraz z zawartymi w nim zhierarchizowanymi układami społecznymi wpływa na rodzinę, odpowiednio modyfikując jej strukturę, funkcjonowanie, mentalność jej członków. Lepsza lub gorsza egzystencja rodziny wiąże się bezpośrednio z jakością życia jej członków oraz warunkuje w znacznej mierze stopień sprawności funkcjonowania społeczeństwa⁷. Każdy rodzaj patologii występującej w rodzinie zakłóca w istotny sposób jej funkcjonalność.

⁴ M. Tyszkowa, *Jednostka a rodzina: interakcję, stosunki, rozwój*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, Warszawa 2011.

⁵ Ibidem.

⁶ K. Jankowski, *Schizofrenia jako niedokończony cykl rozwojowy rodziny*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 1.

⁷ Z. Tyska, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.

Współczesna rodzina zaspokaja poczucie bezpieczeństwa niezbędne dla fundamentalnego i prawidłowego rozwoju człowieka. Deficyt uczuć wyższych w rodzinie, takich jak: miłość, przyjaźń, życzliwość, radość, empatia oraz wzajemne zrozumienie, staje się źródłem nieprzystosowania społecznego wzrastających w niej dzieci i młodzieży⁸. Na uwagę zasługuje również fakt, że brak wystarczającej satysfakcji seksualnej jednego lub obojga współmałżonków jest obecnie znacznie bardziej konfliktogenny niż w przeszłości⁹. Taka sytuacja bardzo często prowadzi do rozpadu i dezorganizacji życia rodzinnego. Chęć zaspokojenia indywidualnych potrzeb jej członków poza rodziną przyczynia się do jej upadku jako systemu, kształtując nowe normy i wpływając na wzajemne relacje między małżeństwem a nawet dziećmi.

Również socjalizacyjno-wychowawcza funkcja rodziny w czasach cywilizacji poddała się znacznym przekształceniom. Jej zakres uległ zawężeniu ze względu na obszar działania innych instytucji, jednocześnie ze względu na skomplikowane warunki społeczne współczesnego świata zwiększyły się wymagania edukacyjne jakie stawiane są rodzinie¹⁰. Należy zwrócić uwagę, że po mimo wielu przemian nadal nieprawidłowe zachowania jednostki mają przede wszystkim swoje źródło w rodzinie, która może zakłócać jej funkcjonowanie lub ją patologizować¹¹.

We współczesnej rodzinie widoczna jest wyraźna emancypacja dzieci, zwiększył się zakres ich swobody i niezależności, szczególnie w przypadku młodzieży. Relatywnie zmniejszył się świadomy wpływ rodziców na dzieci, zmniejszeniu uległy też wpływy wewnątrzrodzinnej spontanicznej socjalizacji. Istotnym problemem społeczeństwa jest to, że wywierający silny wpływ na rodzinę i jednostkę rozwój współczesnej cywilizacji generuje również zjawiska niekorzystne z punktu widzenia eufunkcjonalności (funkcja podtrzymująca) rodziny i jednostek w stosunku do rodziny i społeczeństwa. Obecnie rodzina jako zmienna niezależna wpływa na osobowość, funkcjonowanie jednostek, a także kształtuje w znaczącym wymiarze ich losy¹².

Jeśli funkcjonowanie rodzin, ich kondycja pogarsza się, wpływa to ujemnie na funkcjonowanie zarówno jednostek jak i społeczeństwa¹³.

W literaturze przyjmuje się założenie, zgodnie z którym system rodzinny stanowi złożoną, zintegrowaną całość, odznaczającą się zorganizowanymi wzorami wzajemnych interakcji. Rodzina jako środowisko rozwoju każdej tworzącej ją jednostki, jednocześnie sama podlega zmianom pod wpływem rozwoju tych jednostek¹⁴.

⁸ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*

⁹ Z. Tyszkowa, *Rodzina w świecie współczesnym...*

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Z. Tyszkowa (red.), *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań*, Poznań 1976.

¹² Z. Tyszkowa, *Rodzina w świecie współczesnym...*

¹³ Ibidem.

¹⁴ M. Tyszkowa, *Rodzina a rozwój jednostki*, Poznań 1990; B. Harwas-Napierała, *Rodzina jako kontekst rozwojowy jednostki*, [w:] *Zmieniający się człowiek w zmieniającym się świecie*, red. J. Tremapła, Bydgoszcz 1995.

Obserwuje się czynniki, które sprzyjają realizowaniu przez rodzinę jej funkcji lub w znacznym stopniu je utrudniają. Czynnikiem niekorzystnie wpływającym na funkcjonowanie rodzin jest niedostatek, a szczególnie ubóstwo. Życie na granicy zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych lub niemożność ich zaspokojenia wynikająca z ograniczeń finansowych, znacząco wpływa na wzajemne relacje w rodzinie, wprowadzając napięcie i niepokój, często też bywa przyczyną konfliktów.

Wiele rodzin doświadcza trudnych, czasem traumatycznych doświadczeń, które wystawiają na próbę więzi między jej członkami, ale też wpływają na jej stabilność. Śmierć, długotrwała choroba, niepełnosprawność mogą stać się przyczyną wstrząsu, spowodować uraz, który będzie warunkować atmosferę w rodzinie, zaburzać jej poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji.

Zagrożenie dla stabilności rodziny pojawia się wówczas gdy mamy do czynienia z kumulacją problemów i widocznym brakiem motywacji do konstruktywnego ich rozwiązywania oraz obrony przed ich destruktywnym wpływem. Dla wielu polskich rodzin rozwiązaniem takiego stanu jest np.: alkoholizm. Powoduje on jednak jeszcze większe konflikty, zaburza więzi, prowadząc do rozbitcia rodziny. Staje się przyczyną sieroctwa społecznego dzieci, przestępczości i degradacji rodziny jako środowiska wychowawczego, które powinno być źródłem bezpieczeństwa i wzorcem norm.

Do najgroźniejszych przejawów patologii dotyczących rodziny zaliczana jest przemoc. Obserwujemy ją z różnym nasileniem i jako formę wielopostaciową we wszystkich typach rodzin, bez względu na status społeczny i środowiskowy. Ofiarami przemocy najczęściej są kobiety, dzieci, osoby niepełnosprawne oraz ludzie starsi. Przemoc może być fizyczna (bicie), psychiczna, ekonomiczna, seksualna (najczęściej dotyczy kobiet i dzieci).

Wzrastanie w rodzinie dotkniętej patologią w przypadku wielu dzieci warunkuje powielanie w dorosłym życiu dewiacyjnych zachowań rodziców.

Dysfunkcyjność rodziny przyczynia się do występowania u dzieci trudności w nauce, problemów wychowawczych w szkole i środowisku rówieśniczym. Z uwagi na specyfikę norm wychowawczych i środowisko wzrastania są to dzieci przejawiające zaburzenia zachowania, niedostosowane społecznie lub zagrożone niedostosowaniem społecznym.

Identyfikacja problemów współczesnej rodziny jest istotnym elementem determinującym występowanie patologii w jej obszarze, która prowadzi do kryzysu.

Rodzina funkcjonuje prawidłowo wówczas, gdy wszyscy jej członkowie kooperują przy zaspokajaniu indywidualnych i wspólnych potrzeb. W takich warunkach rodzą się w niej silne więzi i formuje tożsamość. Rodzina to miejsce, w którym jednostka się socjalizuje, buduje obraz własnego Ja, zaspokajając swoje potrzeby emocjonalne wzrasta i rozwija się¹⁵. Obecnie niektóre rodziny nad wyraz silnie od-

¹⁵ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*

czuwają skutki globalnego kryzysu gospodarczego i ekonomicznego, co w istotnym stopniu przyczynia się do poszerzania marginalizacji i wykluczenia społecznego tych, które nie radzą sobie w tej sytuacji. Współczesność wygenerowała kryzys tradycyjnych wartości, którego przejawem jest koncentracja człowieka na dobrach materialnych. Dominuje postawa „mieć” nad „być” i laicyzacja życia osobistego i społecznego. Postępująca anomia w coraz większym stopniu przenika wspólnoty rodzinne, których stabilność narusza bezrobocie, szeroko rozumiane nieprzystosowanie społeczne oraz patologizacja życia społecznego rodziny (przemoc, prostytucja, różnego typu uzależnienia np.: od środków psychoaktywnych, Internetu, alkoholu, seksu, telewizji)¹⁶. Wszystkie te wydarzenia w środowisku rodzinnym w różnym stopniu wpływają negatywnie na trwałość jej związków, naruszając w sposób destruktywny cały system rodzinny.

W literaturze przedmiotu „kryzys” określany jest jako przeszkoda w osiągnięciu celów życiowych, której nie da się usunąć za pomocą konwencjonalnych metod¹⁷. Jak podaje literatura z wielorakich prób określenia istoty kryzysu można wyprowadzić wspólną oś rozumowania. Sytuacja kryzysowa jest sprzężona z reakcją emocjonalną lub poznawczą na jej pojawienie się. Reakcja na urazowe wydarzenie, problem lub sytuację trudną jest zawsze reakcją subiektywną. Kryzys w tym ujęciu odczuwany jest jako doświadczenie utraty kontroli nad życiem, przy braku jakichkolwiek możliwości zaradczych¹⁸.

Postrzeganie osobistego impasu jest na ogół efektem nierzeczywistej percepcji własnej sytuacji podyktowanej okolicznościami stresogennymi. Najczęściej towarzyszą temu również negatywne reakcje emocjonalne. Taki sposób odbioru własnej rzeczywistości często nie pozwala dostrzec obiektywnych możliwości zaradczych wobec pojawiającej się w rodzinie patologii.

W tym miejscu warto zastanowić się nad określeniem czym jest patologia w rodzinie i jakie są jej przejawy oraz determinanty.

Określenie patologia społeczna sformułowane zostało na początku XX wieku i spopularyzowane w socjologicznej literaturze amerykańskiej i angielskiej¹⁹. Współcześnie podejmowane są liczne próby zdefiniowania tego zjawiska. Trudności w ustaleniu definicji występują z uwagi na problemy w zakresie kryterium i klasyfikacji wynikające z pluralizmu i relatywizmu moralnego²⁰.

Za twórcę i popularyzatora polskiej szkoły patologii społecznej uważa się Adama Podgóreckiego²¹. Patologią społeczną określa on „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś systemu społecznego czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej nie dającej się pogodzić sprzeczności ze

.....
¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ L. Pytką, B.M. Nowak (red.), *Problemy współczesnej resocjalizacji*, Warszawa 2010.

²⁰ Ibidem

²¹ Za: I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008.

światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane”²². Obecnie patologia społeczna definiowana jest jako „negatywne zjawisko społeczne, które musi uwzględniać naruszenie norm i wartości, występowanie destruktywnych zachowań mierzonych skalą potępienia społecznego, występować w większej zbiorowości lub w skali masowej. Konieczne jest wykorzystanie zbiorowej siły w celu przeciwstawienia się tego rodzaju problemom”²³.

Jak już zostało wcześniej wspomniane liczne przemiany i postęp cywilizacyjny przyczyniają się do znacznych przeobrażeń w środowiskach rodzinnych. Zasadniczym przeobrażeniom ulega status ekonomiczny, poziom wykształcenia, struktura rodziny. Sytuacja taka z jednej strony przyczynia się do rozwoju tych społeczności w aspekcie dążeń, aspiracji i dobrostanu, a z drugiej strony staje się przyczyną zagrożeń dla jednostek i grup słabszych o ograniczonej aktywności. Nierozwiązane czy zaniedbane problemy społeczne generują zjawiska patologiczne, stanowiąc realne zagrożenie nie tylko dla osób i grup nimi dotkniętych, ale także dla całości funkcjonowania danej społeczności²⁴.

Alkoholizm jako jedna z form patologii społecznej jest istotnym predykatorem ubóstwa społecznego, przemocy w rodzinie, bezdomności, problemów prawnych. Jednocześnie stanowi on konsekwencję wcześniejszych problemów społecznych²⁵. Dla wielu rodzin się jest formą ucieczki lub poradzenia sobie z aktualnymi problemami wynikającymi ze statusu ekonomicznego (utrata pracy), sytuacji traumatyzującej w rodzinie a nawet niepełnosprawności.

Kolejnym przejawem patologii jest przemoc w rodzinie, która może występować w wielorakiej formie, jako przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna ale też ekonomiczna. W każdym aspekcie narusza ona znacząco prawa i dobra osobiste ofiary. Powoduje cierpienie fizyczne i psychiczne. Przyczynia się do bólu i często współlistnieje z innymi patologiami (np. alkoholizmem). Jest to reakcja w pełni zamierzona, wykorzystująca wewnątrzrodzinną słabość jej ofiar. Przemocy doświadczają na ogół jednostki słabsze od sprawcy (małżonek, dziecko, osoba starsza lub niepełnosprawna). Najczęściej przemocy używa partner, rzadziej rodzice, rodzeństwo, opiekunowie lub znajomi²⁶. Każdy rodzaj patologii występujący w rodzinie świadczy o jej kryzysie i wymaga podjęcia specjalnych działań naprawczych.

Okoliczności, które również wiążą się z wystąpieniem kryzysu w rodzinie i mogą prowadzić do jej patologii, to głównie: sytuacja deprywacji podstawowych potrzeb, konflikty wewnątrzrodzinne pojawiające się na podłożu niezgodności lub sprzeczności wartości, celów i interesów jej członków²⁷.

.....

²² A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.

²³ I. Pospiszył, op. cit.

²⁴ L. Pytka, B.M. Nowak (red.), op. cit.

²⁵ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*,

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

Na równowagę systemu rodzinnego wpływają również sytuacje zagrożenia życia, zdrowia, bezpieczeństwa, utraty wartości, własności, pozycji społecznej lub uprawnień. Mogą one prowadzić do zaburzeń w jej funkcjonowaniu. Życie rodzinne dezorganizują też przeciążenia funkcjonalne w zakresie pełnionych ról społecznych, stając się źródłem wyczerpania fizycznego i psychicznego. Rodziny dotknięte patologią i pozostające w kryzysie nie są zdolne samodzielnie stworzyć środowiska sprzyjającego wszechstronnemu rozwojowi potomstwa. Nie wyposażają one dzieci w kompetencje niezbędne do samodzielnego dorosłego funkcjonowania. Nie przekazują wzorcowych strategii pomocnych w radzeniu sobie ze stresem. Nie uczą elastycznego sposobu myślenia i kreatywnego rozwiązywania problemów²⁸. Głębokie deficyty rodzicielskie bezpośrednio przekładają się na zjawisko dziedziczenia patologii, rozrost obszaru nieprzystosowania społecznego i przestępczości²⁹.

Współcześnie mamy do czynienia z wielością sytuacji generujących kryzys rodzin. Dysfunkcje rodziny traktowane są jako sprawy wstydlive, które nie powinny być upubliczniane z uwagi na to, że prowadzą do stygmatyzacji społecznej rodziny. Konsekwencją stereotypowego postrzegania problemów rodzin jest podejmowanie przez jej członków działań maskujących, co prowadzi do wzmocnienia patologii. Dysfunkcjonalność rodziny naznaczonej obecnością zjawiska patologicznego (przestępczość, alkoholizm, przemoc, prostytutka, narkomania) przejawia się w kreowaniu życia rodzinnego na podstawie wzorów zachowań, norm i wartości nieakceptowanych społecznie. Dzieci wychowujące się w niej internalizują wadliwe postawy i zachowania pozostałych członków rodziny, jednocześnie źle przystosowują się społecznie, a w życiu dorosłym budują własne dysfunkcyjne rodziny³⁰.

Źródłem głębokiego kryzysu psychologicznego (indywidualnego i rodzinnego) jest sytuacja, gdy rodzina nagle, często niespodziewanie, musi się zmierzyć z utratą osoby bliskiej³¹. Podobny wpływ na jej funkcjonowanie ma ciężka choroba lub niepełnosprawność jednego z członków.

Szczególnie trudna dla rodzin jest sytuacja, w której niepełnosprawność lub poważna choroba dotyka dziecka, np.: rodzi się ono chore lub niepełnosprawne. Dysfunkcja zdrowotna lub rozwojowa u dziecka jest dla rodziców dużym psychicznym obciążeniem. Jest źródłem niepokoju, przykrych doznań. Zarówno w przypadku rodziców, którzy z radością oczekują zdrowego potomka, jak i tych, którzy cieszą się zdrowym dzieckiem, diagnoza np.: wady serca, Zespołu Downa lub niepełnosprawności sprzężonej narusza ich naczelną wartość jaką jest zdrowie dziecka. Może to powodować u nich emocjonalny szok, objawiający się zaburzeniami równowagi psychicznej, zagubieniem i poczuciem bezradności. Proces leczenia i rehabilitacja chorego/niepełnosprawnego dziecka jest sytu-

.....
²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

acją bardzo obciążającą psychicznie i emocjonalnie dla rodziców, dlatego może prowadzić do poszukiwania alternatywnych środków radzenia sobie ze stresem i generować różnego typu konflikty będące wynikiem przeciążeń związanych z opieką nad nim.

Dla wielu współczesnych rodzin pierwotnym źródłem kryzysu jest również nieprzystosowanie społeczne wychowujących się w niej dzieci³². Ograniczona wydolność wychowawcza wielu rodzin często staje się przyczyną jej wewnętrznych konfliktów, prowadzi do zachwiania przyjętych w niej norm i wartości, powodując zagubienie członków całego systemu.

Patologie społeczne czynnikiem kryzysu współczesnej rodziny Przegląd wybranych badań

W roku 2012 zostały przeprowadzone badania dotyczące przemocy w rodzinie. Na podstawie raportu z badań zrealizowanych na zamówienie Ministerstwa Pracy i Polityki społecznej przez Instytut Badawczy Millward Brown SMK/KRC w grudniu 2012 roku, dokonano charakterystyki osób dotkniętych przemocą w rodzinie³³. Zgodnie z danymi zawartymi w raporcie wśród osób dotkniętych przemocą w rodzinie najczęściej były osoby w wieku od 31 do 50 lat – 83%, w wieku od 19 do 30 lat – 62%, w wieku od 51 do 60 lat – 64%, od 61 do 70 lat – 37%. W przypadku dzieci i młodzieży wskazywano osoby w wieku od 6 do 14 lat – 46% i od 15 do 18 lat – 42%. Dzieci w wieku przedszkolnym od 3 do 5 lat – 19%. Najmłodsze dzieci – w wieku do 2 roku życia – 9%. Wśród doświadczających przemocy najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem zawodowym – 86% i podstawowym – 82%, a ze średnim wykształceniem – 70% tej populacji. Rzadziej wskazywano osoby z wyższym wykształceniem – 32%. Przemoc w rodzinie dotyczyła osób niepracujących zarobkowo – 90%, pracujących dorywczo – 75%, pracujących stale – 69%. W przypadku 63% osobami stosującymi przemoc byli mężczyźni.

Wśród ogółu dorosłych Polaków, którzy objęci zostali badaniem dotyczącym przemocy w rodzinie 44% z nich przyznało, że doświadczyło przemocy ze strony kogoś z rodziny/domowników (38% – przemocy psychicznej, 27% – przemocy fizycznej, a 5% – przemocy seksualnej). Wśród badanych Polaków 32% przyznało, że zdarzyło im się użyć przemocy wobec członka rodziny/domownika (w tym: 26% – przemocy psychicznej, 16% – przemocy fizycznej, a 1% – prremo-

³² Ibidem.

³³ http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/_1NOWA%20STRONA/Przemoc%20w%20rodzinie/2013/RAPORT_Z_BADAN_FUNKCJONOWANIE_ZI_GR_I_REALIZACJA_NK.pdf [dostęp: 11.11.2013]

cy seksualnej). W opinii większości badanych Polaków (59%) przemoc w rodzinie w Polsce dotyczy od 20% do 59% rodzin. Blisko jedna czwarta (23%) badanych Polaków twierdzi, że przemoc w rodzinie w Polsce dotyczy ponad 60% rodzin. Zdaniem pozostałych (12% społeczeństwa), rodzin dotkniętych problemem przemocy jest około 19%³⁴.

Podobne badania zostały przeprowadzone w roku 2010 przez TNS OBOP na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki społecznej. Najczęściej wskazywanymi formami przemocy w rodzinie była przemoc fizyczna, psychiczna, ekonomiczna i seksualna. Dotyczyły one także przemocy w rodzinie. Badano „Zjawisko przemocy w rodzinie wobec kobiet i mężczyzn”. Respondenci wskazywali również na zaniedbanie i zaniechanie jako formy przemocy związane z zależnością w rodzinie, która dotyczy głównie dzieci, osób starszych i niepełnosprawnych³⁵. Prawdopodobnie ma to związek z silną zależnością tej grupy w różnych sferach życiowych, uwarunkowanych ich aktualnym stanem psychofizycznym.

W raporcie z badań wskazano, że najczęstszymi ofiarami przemocy fizycznej w rodzinie są kobiety. One jednocześnie najczęściej stosują przemoc psychiczną. Natomiast przemoc seksualnej najczęściej dopuszczają się mężczyźni. Zdaniem respondentów związana jest ona ze stereotypem obowiązku małżeńskiego. Występuje w rodzinie w sytuacji, gdy doszło do rozpadu związku małżeńskiego, a byli małżonkowie dzielą wspólnie mieszkanie. Często przywoływane były przypadki stosowania przemocy ekonomicznej w stosunku do osób starszych. Grupy społeczne, w których obserwuje się trudność w pomocy rodzinie dotkniętej przemocą, to w świetle raportu te, w których sprawcą jest pracownik „mundurowy” lub osoba związana z sądownictwem. W tych przypadkach, jak wskazuje raport, ofiara podlega dodatkowemu zastraszeniu i traci nadzieję na rzetelną pomoc. Respondenci wskazali na kilka czynników warunkujących zwiększone prawdopodobieństwo wystąpienia przemocy, zaliczono do nich: bezrobocie, kłopoty w pracy, problemy mieszkaniowe, uzależnienia (głównie alkoholizm), chorobę i niepełnosprawność członka rodziny, problemy uczuciowe (zdrada, podejrzenie o zdradę). Zdaniem niektórych respondentów występowanie przemocy w rodzinie uwarunkowane może być modelem rodziny, podziałem ról i obowiązków między jej poszczególnych członków.

Wnioski jakie nasuwają się po analizie wyników tych badań potwierdzają teoretyczne rozważania dotyczące występowania, etiologii i skali zjawiska patologii w rodzinie.

.....

³⁴ http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Przemoc%20w%20rodzinie/dane%20statystyczne/2%20RAPORT_PRZEMOC_W_RODZINIE_IDEABLOG_FIN.pdf [dostęp: 15.11.2013].

³⁵ http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/3_2010_Raport%20z%20badania%20jakosciowego_01-03-11.pdf [dostęp: 11.11.2013].

Przeciwdziałanie patologii w rodzinie i modele naprawcze

*...nie ma prostych i jednoznacznych recept na życie.
Każdy, kto mówi inaczej po prostu chce Was oszukać.
Nic nie jest dość dobre, abyście bez przemyśleń wprowadzali to
do własnej rodziny, między Was a dzieci.
Ale również, nic nie jest aż tak złe samo przez się,
aby nie zasługiwało na przemyślenie.*
Miroslawa Kątna

Pomoc rodzinie dotkniętej patologią można rozpatrywać jako swoiste kontinuum pomiędzy formalnymi procedurami pomocowymi a zaangażowaniem i wrażliwością ludzką. Konieczna jest obiektywizacja oddziaływań proceduralno-prawnych, skorelowana z wrażliwością, zindywidualizowanym podejściem i otwartością na problemy drugiego człowieka. Jak wynika z wcześniej przytoczonego raportu z badań, większość respondentów za najbardziej pożądaną formę pomocy rodzinom dotkniętym patologią uznała terapię, a w ramach przeciwdziałania – profilaktykę. Profilaktyka ma na celu podejmowanie działań ukierunkowanych na przeciwdziałanie czynnikom dezorganizującym życie rodzin i prowadzącym do jej patologizacji, takich jak np.: bezrobocie, uzależnienia (alkoholizm, środki psychoaktywne, Internet), przemoc. Jej celem jest również działalność ograniczająca wykluczenie społeczne rodzin dotkniętych różnego typu patologią. W ramach szeroko rozumianej profilaktyki państwo podejmuje działania informacyjne, edukacyjne i interwencyjne, ukierunkowane na pomoc rodzinie w kryzysie wynikającym z występujących w jej strukturach czynników patologicznych. W obliczu tych zagrożeń istotna jest aktywizacja środowiska społecznego w celu udzielania pomocy rodzinom zagrożonym lub dotkniętym patologią.

Przeciwdziałaniem patologiom w rodzinie i pomocą rodzinom w trudnych – kryzysowych sytuacjach zajmują się różnego typu organizacje. Niezwykle istotne znaczenie w dziedzinie profilaktyki przemocy w rodzinie ma działalność stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz przeciwdziałania patologii rodziny. W sytuacji, gdy rodzina lub jednostka w niej funkcjonująca nie potrafi samodzielnie dostrzec i pokonać własnej trudnej (patologicznej) sytuacji, stając się jednocześnie niezdolną do dalszego funkcjonowania, niezbędne jest dostarczenie jej odpowiedniego wsparcia z zewnątrz. W zależności od potrzeb może ono przybierać różne formy. Charakter pomocy udzielanej rodzinie może mieć wymiar emocjonalny, instrumentalny, rzeczowy lub stanowić formę interwencji w sytuacji kryzysowej³⁶.

.....
³⁶ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*

Spójność rodziny jest niezwykle istotnym warunkiem wpływającym na jej prawidłowe funkcjonowanie i stabilność, ale również warunkującym powodzenie podjętych oddziaływań profilaktycznych i pomocowych.

W Polsce istnieje kilka systemów polityki społecznej, ukierunkowanych na kompleksowe rozwiązywanie bolesnych społecznie problemów rodzin. Ich strategia opiera się między innymi na wspieraniu rodzin w ponoszeniu kosztów utrzymania i wychowania dzieci poprzez system świadczeń rodzinnych i dodatków, wyrównywanie szans dzieci i młodzieży poprzez rozwój usług społeczno-edukacyjnych, poradnictwa rodzinnego i psychologiczno-pedagogicznego, ułatwienie dostępu do edukacji i zróżnicowanych form spędzania wolnego czasu dzieciom i młodzieży z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym, podejmowanie działań na rzecz integracji społecznej ludzi starszych i niepełnosprawnych, wspomaganie rodzin w przezwyciężaniu kryzysu poprzez rozszerzanie form pracy socjalnej, poradnictwa specjalistycznego i interwencji kryzysowej.

Priorytetowym działaniem jest zbudowanie kompleksowego systemu profilaktyki w zakresie zapobiegania przestępczości, demoralizacji i uzależnień, wspieranie organizacji pozarządowych działających na rzecz przeciwdziałania zjawiskom nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży, stworzenie kompleksowego systemu probacji³⁷. Ważnym elementem systemu wsparcia rodzin pozostających w trudnej sytuacji jest podejmowanie działań na rzecz rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych i wsparcie postpenitencjarne. Taka działalność profilaktyczna ma szczególnie znacznie dla aktywizacji osób należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Skuteczność podejmowanych oddziaływań profilaktycznych jest uwarunkowana adekwatnością doboru form pracy do typu i stopnia zagrożenia³⁸. Większość realizowanych w społecznościach lokalnych programów profilaktycznych nie przynosi jednak oczekiwanych rezultatów. Są one skoncentrowane głównie na profilaktyce uzależnień i nie uwzględniają wielu innych problemów. Skuteczność wspierania rodziny w kryzysie i efektywność zastosowanych wobec niej form pomocy uzależniona jest od poziomu jej samodzielności w radzeniu sobie w trudnych sytuacjach³⁹. Aktualnie obowiązujące przepisy prawa jasno określają zakres i formy wsparcia dla rodzin dotkniętych patologią (pozostających w sytuacji kryzysowej). Ośrodki pomocy społecznej mogą udzielić pomocy finansowej w przypadku udokumentowanego ubóstwa rodziny, sieroctwa, bezdomności, rozpoznania choroby alkoholowej, narkomanii oraz bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych.

Rodzina, która doświadcza patologii, powinna otrzymać szerokie wsparcie ze strony struktur organizacyjnych państwa oraz uzyskać pomoc doradczą od osób

.....

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

zajmujących się wychowaniem i profilaktyką społeczną⁴⁰. Patologiczna struktura rodzinna stanowi jedno z największych zagrożeń dla istnienia i prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa. Dobrze funkcjonująca rodzina to najlepszy ze sposobów utrzymania ładu społecznego opartego na trwałych wartościach⁴¹.

Wartości te przekazywane z pokolenia na pokolenie tworzą porządek społeczny. Normy wypracowane przez silne rodziny o niezburzonej tożsamości są mocnym fundamentem pod budowę konstruktywnych związków w przyszłości. Stają się wzorem nie tylko dla swoich potomków, ale też dla innych zagrożonych patologią rodzin.

Abstract: Social pathologies in the context of crisis of the modern family

The problems of the modern family threaten its stability and aid the occurrence of the crisis. The pedagogical environment such as a family in the context of the crisis and accompanying social pathology is no longer the source of safety and pattern of social norms. Dysfunctional family is not able to fulfil its fundamental functions, therefore, it requires identifying the problem and appropriate support adjusted to its needs. This working paper tries to define functions of the modern Polish family as a basic pedagogical environment testifying that it is a source of experience, cultural patterns and social norms. The paper presents factors which disorganize and weaken its functions and destabilize family ties. The crisis of the family is shown as a result of appearing pathologic determinants. It points out that the family which is affected by pathology experiences the crisis of traditional values. The result of this is lack of favorable conditions for development of children. Reproducing deviant behaviours by children in the family environment causes not only the threat of lack of social adjustment, but also it may determinate generational dysfunctionality as a result of relaid norms and system of values. The aim of this working paper is to point out social pathologies accompanying the crisis of the modern Polish family. Identifying broadly defined violence and alcoholism as factors threatening its stability. Defining the magnitude of the problem by analyzing selected family pathology research. The presentation of the system of preventative actions, forms of help, remedial models and social support which aim at countering the social exclusion of families in crisis. **Key words:** family, crisis, pathology, social support, pedagogic environment, dysfunctionality, social group.

Bibliografia

- [1] Harwas-Napierała B., *Rodzina jako kontekst rozwojowy jednostki*, [w:] *Zmieniający się człowiek w zmieniającym się świecie*, red. Tremapła J., Bydgoszcz 1995.
- [2] Jankowski K., *Schizofrenia jako niedokończony cykl rozwojowy rodziny*, „Przegląd Psychologiczny” 1983, nr 1.

.....

⁴⁰ W. Szczęsny, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Warszawa 2003.

⁴¹ Ibidem.

- [3] Kątna M., *Łzy, które nie wysychają*, Warszawa 2005.
- [4] Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa 2012.
- [5] Pospiszył I., *Patologie społeczne*, Warszawa 2008.
- [6] Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
- [7] Przetacznikowa M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1979.
- [8] Pytka L., Nowak B.M. (red.), *Problemy współczesnej resocjalizacji*, Warszawa 2010.
- [9] Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1990.
- [10] Szczęsny W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Warszawa 2003.
- [11] Tyszkowa Z., *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika społeczna*, red. Pilch T., Lepalczyk I., Warszawa 1995.
- [12] Tyszkowa Z. (red.), *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań*, Poznań 1976.
- [13] Tyszkowa M., *Rodzina a rozwój jednostki*, Poznań 1990.
- [14] Tyszkowa M., *Jednostka a rodzina: interakcje, stosunki, rozwój*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., Warszawa 2011.
- [15] Żebrowska M., *Psychologia rozwojowa*, Warszawa 1957.